

גדליה בן אחיקם - צום גדליה

"צום השביעי זה ג' בתשרי יום שנהרג בו גדליה בן אחיקם" (ירושלמי תענית כג/ב). עם ישראל נוהג לצום ביום ג' בתשרי, למחרת יום ראש השנה את צום גדליה.

נשאלת השאלה: מדוע צמים צום זה? וכי בגלל שאדם אחד מישראל נהרג צריך לצום במשך כל הדורות?

תשובה:

פרשת גדליהו בן אחיקם מופיעה במקרא בשני מקומות: (1) במל"ב כה, כב - כו באופן תמציתי. (2) ובהרחבה בירמיהו מ, א - מג, ז.

כדי לענות על השאלה ננהל את שיחתנו זו עפ"י שבע הנקודות הבאות:

1. מיהו גדליהו בן אחיקם

גדליה בן אחיקם, מושל יהודה. הופקד על יד נבוכדנאצר מלך בבל לאחר חורבן בית ראשון (586 - 582 לפנה"ס) במקום המלך יהויכין שהוגלה לבבל. ישב במצפה מצפון לירושלים (עיר בנחלת שבט בנימין). **סבו**, שפן בן אצליהו, היה סופר המלך יאשיהו וכן ידוע מסיפור מציאת ספר התורה בבית המקדש בימי יאשיהו. (מל"ב כב, ג ואילך); **אביו**, אחיקם בן שפן, היה משרי המלך (שם, יב ואילך; דה"ב לד, כ ואילך) והוא זה שהציל את ירמיה ממוות (ירמיהו כו, כד), מעשה שכנראה יצר את הקשר בין ירמיהו לבין משפחת גדליהו: "**אך יד אחיקם בן שפן היתה את ירמיהו לבלתי תת אתו ביד העם להמיתו**"

2. מדוע ירמיהו הצטרף אל גדליהו למצפה?

א. בסוף הפסקה הקודמת ראינו שאביו של גדליהו הציל את ירמיהו.

ב. נראה כי למשפחת שפן היה מעמד גבוה בחצר המלכות, והם היו מתומכיו ומחסידיו של ירמיהו. הם חשבו כמוהו שיש להיכנע לבבל ולא למרוד בה. הקשרים הללו בין משפחת שפן לירמיהו מסבירים למעשה מדוע נתן הנביא אמון בגדליהו והצטרף אליו למצפה.

3. מדוע מונה ע"י הבבלים?

נראה כי תמיכת משפחת שפן בכניעה לבבל הייתה הסיבה לכך שלאחר כיבוש יהודה מינו הבבלים את גדליהו בן אחיקם ממשפחת שפן לאחראי מטעמם על שארית האוכלוסייה ביהודה. כאמור הצטרפו אל גדליהו גם ירמיהו וגם החיילים שנשארו ביהודה, שרים, שארית האוכלוסייה ביהודה ופליטים שברחו למואב ולעמון.

4. מה הייתה גישתו הפוליטית של גדליהו?

גדליה, בניגוד למלך צדקיהו, היה אדם בעל ראייה פוליטית ריאלית, אך תמימה. **רש"י** לירמיהו לט יד מסביר את הקשר הזה ואומר: "גדליהו בן אחיקם, נפל [=נכנע] אל הכשדים על פי ירמיהו, וכשנלכדה העיר מינהו שליט בנשאים שם". לאמור; בעוד יושבי ירושלים מתפתים להימורים הפוליטיים של צדקיהו, בניסיונותיו לקשור קשר עם בני עמון ואחרים כדי למרוד בבבל, רואה גדליה את העובדות כפי שהן. הוא מקבל את עצתו של ירמיהו הנביא, מעדיף את הכשדים על פני המצרים, העמונים והמואבים. ובכך התכוון להציל את נפשו ואת שארית הפליטה שנותרה בארץ.

ואכן מלך בבל שהחליט להשאיר את שארית הפליטה בארץ, הוא ממנה לשליט מטעמו את גדליה בן אחיקם. אמנם לא מאהבה ולא מרחמים, אלא מסיבות פוליטיות טהורות. נראה כי תפקידו של גרעין זה, עפ"י כוונת הבבלים היה, לספק מזון ולהעלות מסים לצבא בבל השוהה בארץ. ובכל זאת: נשאר גרעין יהודי בארץ ישראל, שממונה עליו גדליה בן אחיקם. מנהיג שראה נכונה את התהפוכות הפוליטיות, שמע בקול הנביא והציל את נפשו, ואת נפש הנותרים בארץ. בכך הוא סייע ליישוב הקטן ביהודה להתקיים ולשרוד תחת שלטונות בבל, ועזר לתושביו להסדיר את ענייניהם הכלכליים בארץ שהידלדלה לאחר החורבן.

5. כמה זמן שלט גדליהו בן אחיקם ביהודה?

מן הנתונים העולים ממהלך הסיפור בירמיהו על תקופת שלטונו של גדליהו בן אחיקם עולה כי משך כהונתו היה כנראה חודשים אחדים; מהחודש הרביעי, שבו כנראה מונה לשליט על יהודה, ועד החודש השביעי שבו נרצח.

(1) על מועד החורבן כתוב: "בשנה התשעית לצדקיהו מלך יהודה בחדש העשירי בא נבוכדנאצר מלך בבל וכל חילו אל ירושלים ויצרו עליה: בעשתי עשרה שנה לצדקיהו בחדש הרביעי בתשעה לחדש הבקעה העיר" (ירמיהו לט, א-ב).

מכאן: החורבן היה בחודש הרביעי בשנה האחת עשרה למלכות צדקיהו.

(2) על מועד מינויו של גדליהו אין לנו פרטים אך אנו יודעים את העובדה הזו: "וישמעו כל שרי החילים אשר בשדה המה ואנשיהם כי הפקיד מלך בבל את גדליהו בן אחיקם בארץ וכי הפקיד אתו אנשים ונשים וטף ומדלת הארץ מאשר לא הגלו בבלה: ויבאו אל גדליה המצפתה וישמעאל בן נתניהו ויוחנן ויונתן בני קרח..." (שם מ, ז-ח)

מכאן: נתן לשער בלבד כי המינוי נעשה לאחר ביצוע הכיבוש; באותו

שבוע??, באותו חודש??

(3) מועד הרצח עצמו ידוע רק החודש אך לא השנה: "ויהי בחדש השביעי בא וישמעאל בן נתניהו בן אלישמע מזרע המלוכה ורבי המלך ועשרה אנשים אתו אל גדליהו בן אחיקם המצפתה ויאכלו שם לחם יחדו במצפה: ויקם וישמעאל בן נתניהו ועשרת האנשים אשר היו אתו ויכו את גדליהו בן אחיקם בן שפן בחרב וימת אתו אשר הפקיד מלך בבל בארץ:" (שם מא, א-ב)

מכאן: הרצח התבצע ביום ראש חודש של החודש השביעי (א' דראש השנה).

באיזו שנה? שער לך!! יתכן באותה שנה ויתכן בשנה אחרת.

מסקנה: על פי הסיפור בירמיהו משך כהונתו של גדליהו היה כנראה חודשים אחדים;

מהחודש הרביעי, שבו כנראה מונה לשליט על יהודה, ועד החודש השביעי שבו נרצח.

ואולם לעומת זאת, יש חוקרים ששוללים מסקנה זו והם מציעים השערה אחרת: לדעתם

גדליהו שלט ביהודה תקופה ארוכה יותר, וזאת משלשת הנימוקים הבאים:

1. המסופר בירמיהו מ, יא-יב: "וגם כל היהודים אשר במואב ובבני עמון ובאדום ואשר בכל הארצות שמעו כי נתן מלך בבל שארית ליהודה וכי הפקיד עליהם את גדליהו בן אחיקם בן שפן: וישבו כל היהודים מכל המקומות אשר נדחו שם ויבאו ארץ יהודה אל גדליהו המצפתה..."

קשה להניח שהתושבים שברחו מיהודה לעמון ולמואב ולמקומות אחרים חזרו תוך חודשיים ליהודה. סביר מאד להניח שהיה דרוש להם זמן רב יותר כדי לבדוק את המצב לאשורו ואם אמנם הארץ שקטה ואפשר לשוב אליה בבטחה.

2. ביום ג' בתשרי נקבע צום לזכר רצח גדליהו (צום שמקיימים אותו עד עצם היום הזה. צום זה נרמז בדברי זכריה בין שאר הצומות שהיו נהוגים לזכר החורבן: "ויהי דבר ה' צבאות אלי לאמר: אמר אל כל עם הארץ ואל הפהנים לאמר כי צמתם וספוד בחמישי ובשביעי וזה שבועים שנה הצום צמתני אני" (זכריה ז, ד-ה).

מכיוון שנקבע צום לזכר רצח גדליהו, יש להניח שהוא כיהן תקופה ארוכה יותר מאשר חודשיים-שלושה אלא כמה שנים, כי לא יתכן שבתקופה כה קצרה הספיק לעשות רושם רב במישור הלאומי, שבהעדרו גרם לאסון לאומי המצדיק צום לרבים ולדורות.

3. ירמיהו נב, ל מספר על עוד הגליה מיהודה לבלב בשנה 23 למלכותו (החורבן היה בשנה ה-19 למלכותו, ראו מל"ב כה, ח): "בשנת שלש ועשרים לנבוכדנאצר הגלה נבוכדנאצר רב טבחים יהודים נפש שבע מאות ארבעים וחמשה כל נפש ארבעת אלפים ויש מאות". ייתכן שההגליה הזאת היא למעשה תגובה על רצח גדליהו בן אחיקם.

אם נכונה השערה זו אזי יוצא מכאן כי גדליהו שלט ביהודה במשך חמש שנים.

בימי שלטונו של גדליהו הקצרים, לפי ירמיהו, או הארוכים, לפי ההשערות שלנו כאן, ירמיהו מגלה לנו (מ, יג – טז) שמגיעות אל גדליהו שמועות כי עומדים לרוצחו. הוא אינו מאמין לשמועות אלו ולכן הוא גם אינו מסבים להכות בסתר את ישמעאל בן נתניה העומד להכותו: " ויִּוְחָנָן בֶּן קָרַח וְכָל שָׂרֵי הַחֲיָלִים אֲשֶׁר בְּשָׂדֵה בָּאוּ אֶל גְּדַלְיָהוּ הַמְצַפֶּתֶה: וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו הִידֵעַ תִּדַע כִּי בְעֵלִיס מֶלֶךְ בְּנֵי עֲמוֹן שָׁלַח אֶת יִשְׁמַעְאֵל בֶּן נְתַנְיָה לְהַכְתֹּךְ נַפְשׁ וְלֹא הָאֲמִין לָהֶם גְּדַלְיָהוּ בֶּן אַחִיקָם: וַיִּוְחָנָן בֶּן קָרַח אָמַר אֶל גְּדַלְיָהוּ בְּסִתֵּר בַּמְצִפָּה לֵאמֹר אֲלֹכָה נָא וְאַכָּה אֶת יִשְׁמַעְאֵל בֶּן נְתַנְיָה וְאִישׁ לֹא יֵדַע לָמָּה יִכָּה נַפְשׁ וְנִפְצוּ כָּל יְהוּדָה הַנִּקְבָּצִים אֵלָיו וְאַבְדָּה שְׂאֵרֵי יְהוּדָה: וַיֹּאמֶר גְּדַלְיָהוּ בֶּן אַחִיקָם אֶל יוֹחָנָן בֶּן קָרַח אֵל תַּעֲשֵׂה אֶת הַדָּבָר הַזֶּה כִּי שָׁקֵר אַתָּה דָּבָר אֵל יִשְׁמַעְאֵל".

גדליהו בן אחיקם אינו מאמין לשמועות על כוונות זדון של שכנו ממזרח, מלך בני עמון. לדעתו, מדוע ירצה זה ברעתם של ישראל? הרי הם אינם מהווים איום עליו והם בסך הכול קומץ קטן שנותר בארץ הרוצים לחיות בשקט, ללא מלחמות נוספות, ברווחה כלכלית שהיא.

התלמוד רואה בהתנהגותו זו של גדליהו טיפשות פוליטית וע"כ הוא מטיל עליו חלק מן האשם אם כי בצורה מרומזת. גם אם אפשר להסביר את התנהגותו כמוסרית; לא לקבל לשון הרע, בכל זאת היה צריך לחשוש (בבלי נדה סא, א): "כתוב [ירמיהו מ"א]: 'והבור אשר השליך שם ישמעאל את כל פגרי אנשים אשר הכה **ביד** גדליה'. וכי גדליה הרגן? והלא ישמעאל הרגן! **אלא מתוך שהיה לו לחוש לעצת יוחנן בן קרח ולא חש**, מעלה עליו הכתוב כאילו הרגן. אמר רבא: האי לישנא בישא, אע"פ דלקבולי לא מבעי מיחש ליה מבעי". (גם אם היה זה לשון הרע - נכון שאין לקבל אותה, אבל היה צריך לחשוש לה).

ואולם המציאות טפחה על פניו; ישמעאל בן נתניה בא אליו עם עשרת חבריו כאשר הוא מערים עליו בדברי חנופה ושלום. גדליהו נשבה בקסם זה וכך מצליח ישמעאל וחבר מרעיו לנצל את השלווה שבסעודה ומכה אותו למות ואתו הרגו גם את נאמניו היהודים, את אנשי הצבא ואת הכשדים אשר נמצאו שם.

6. סיבת הרצח

הסיבה לרצח גדליהו בתוך תקופת שלטונו איננה נזכרת במפורש במקורות המקראיים הנ"ל, ורק בספר ירמיהו אפשר למצוא שני רמזים:

1. בפרק מא, א: "וַיְהִי בַחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי בָּא יִשְׁמַעְאֵל בֶּן נְתַנְיָה בֶּן אֱלִישָׁמַע **מִזְרַע הַמְּלוּכָה** וְרַבִּי הַמֶּלֶךְ וַעֲשָׂרָה אַנְשִׁים אִתּוֹ אֶל גְּדַלְיָהוּ בֶּן אַחִיקָם הַמְצַפֶּתֶה...".
ייתכן שישמעאל, רוצחו של גדליהו שהיה מזרע המלוכה, סבר שהשררה מגיעה לו ולא לבן משפחה ששירתה בבית המלוכה.

2. בפרק מא, י "וַיֵּשֶׁב יִשְׁמַעְאֵל אֶת כָּל שְׂאֵרֵי הָעָם אֲשֶׁר בַּמְצִפָּה אֶת בְּנוֹת הַמֶּלֶךְ וְאֶת כָּל הָעָם הַנְּשָׂאִים בַּמְצִפָּה אֲשֶׁר הִפְקִיד נְבוּזַרְאֲדָן רַב טַבָּחִים אֶת גְּדַלְיָהוּ בֶּן אַחִיקָם וַיֵּשְׁבֻם יִשְׁמַעְאֵל בֶּן נְתַנְיָה וַיֵּלֶךְ לַעֲבֹד אֶל בְּנֵי עֲמוֹן".

ייתכן שישמעאל ומלך עמון כרתו ביניהם ברית. ישמעאל פעל בעצה אחת עם המלך. כנראה חשב לזכות בתמיכתו, כדי לקחת את השלטון ביהודה.

7. תוצאות הרצח

רצח גדליה בן אחיקם היה על בסיס של קנאה אישית, על רקע של אינטרסים אישיים, ואולי גם תוצאה של צרות עין. ישמעאל בן נתניה, נצר משושלת המלוכה קינא כנראה בגדליה ובמעמדו הרם כנציב יהודה שמונה ע"י הבבלים, והרגו במזימה משותפת עם גורמים אחרים. כאמור, גדליהו ביקש לשקם את הריסות הארץ ולעודד את שארית הפליטה. ואולם לאחר הרצחו הפחד מפני נקמת הבבלים גרם לשארית הפליטה של יהודה, ביניהם גם ירמיהו הנביא להימלט למצרים

יוצא אפוא, כי רצח גדליה בן אחיקם מוטט את התקווה שנתרה לאחר חורבן הבית הראשון. אמת כי גם אחרי חורבן המרכז הרוחני החשוב, קשה ככל שהיה, עדיין נותר מקום לתקווה; לקיומה של אוטונומיה קטנה בארץ, לחידושה של הברית הפנים-ישראלית, ואולי אפילו לכינונו של בית המקדש מחדש. אולם הרצח הזה הרס את כל אלה, והוא שהביא בסופו של דבר להתפוררות הישוב כולו, לבריחה למצרים ולארצות אחרות, להצטמקותו של היישוב ביהודה ולהותרת ארץ ישראל כשממה.

כעת ברור מדוע יום רצח גדליה נקבע ליום צום ואבל לאומי (צום גדליה) מדי שנה ביום ג' בתשרי.

ביבליוגרפיה:

מקורות הרשומים על אתר

אתרים באינטרנט

יהודה אייזנברג, שיחות בספר ירמיהו, פרק מ: "גדליה בן אחיקם - דמותו של מנהיג נאיבי"
רוני מגידוב, "גדליה בן אחיקם"